

va i nedostatka njihovih pripadnika već zbog nedostatka onih pretpostavki koje dele moderno od pred-modernog društva.” (32).

Zatvarajući ovim citatom krug sa prvim prilogom u zborniku, ostaje samo da se preporuči čitateljstvu. Preporuka su nove teme kojih nema u bosanskohercegovačkoj historiografiji, zatim jasnost izlaganja i analiza i zaključaka, utemeljenost radova na arhivskoj građi, upoznavanje sa prošlošću na jedan jednostavan i realan način bez romantičarskih zanosa o nama sa prostora bivših jugoslavenskih republika. ■

Vera Katz

Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*,
naslov originala: *The End of History and The Last Man*,
(preveli sa engleskog Branimir Gligorić i Slobodan Divjak),
Clio, Beograd 2002, 373.

Porijeklo ove knjige je u članku pod naslovom *Kraj historije* koji je američki teoretičar, japanskog porijekla Francis Fukuyama napisao za časopis *The National Interest* u ljeto 1981. u kojem je tvrdio da se liberalna demokratija kao sistem vladavine izuzetno proširio svijetom krajem 70-tih i početkom 80-tih godina prošlog stoljeća. Tvrdio je kako je liberalna demokratija pobijedila protivničke ideologije kao što su nasljedna monarhija, fašizam i komunizam. Ideju za ovu tematiku dobio je kada mu se prijateljica, nakon što je doselila iz SSSR-a u SAD požalila kako njena djeca odbijaju da pišu zadaću i na njeno insistiranje odgovaraju: “Mama, ovdje je demokratija. Ne moramo raditi ono što ne želimo!” Ovaj dječiji odgovor Fukuyama nije shvatio nimalo naivno, već je kroz prizmu filozofskog posmatranja razvoja objasnio razvitak ljudskog društva. Svoje poimanje tog razvoja zasniva uglavnom na tumačenju Platonove, Hegelove, Lokove, Hobsove i Ničeove filozofije. Stoga gotovo svako poglavlje počinje citatom nekog od navedenih filozofa: “Negdje još postoje narodi i stada, ali ne kod nas, braćo moja: ovdje postoje države. Država! Šta je to? Pa lijepo! Sad otvorite uši, jer sad ću vam reći svoju riječ o smrti naroda. Država se zove najhladnije od svih hladnih čudovišta. Hladno i laže i ova laž gmiže iz njenih usta “JA DRŽAVA, JA SAM NAROD”. Laž je to! Stvaraoci su bili oni koji su stvarali narode i prekrili ih vjerom i ljubavlju, tako da su oni služili životu. Unišio-ci su oni koji postavljaju zamke za mnoge i nazivaju ih državom: oni ih prekrivaju

mačem i stotinama požuda. Gdje još ima naroda on ne razumije državu. Ali država laže na svim jezicima dobra i zla i ma šta da govori, laže – i ma šta ima ukrala je.” Ovaj citat, svojstven svom autoru Fridrihu Niču, pomogao je Fukuyami da iznese tvrdnju da razlog zbog kojeg liberalne demokratije nisu postale univerzalne, odnosno stabilne nakon dolaska na vlast, što leži prije svega u neslaganju države i naroda. Država se nameće narodu. U nekim slučajevima država formira narod što je bio slučaj u Sparti, dok npr. različite imigracione svijesti formiraju Sjedinjene Američke Države. Nastanak klasnog društva Fukuyama objašnjava Platonovim THYMOS-om, a THYMOS je borba za priznanje što je po njemu pokretačka snaga historije. Kada su se prvi ljudi sukobljavali rezultat je bio to da je poraženi postajao rob, a pobjednik je postajao gospodar željan još priznanja koje će dobiti ukoliko pobjedi još ljudi. Takav odnos u historiji zadržao se do pojave liberalne demokratije. A po Hobsu, Loku i njihovim sljedbenicima koji su pisali američki Ustav i Deklaraciju nezavisnosti – *liberalno društvo je bilo rezultat društvenog ugovora između pojedinca koji posjeduje određena prirodna prava i države*. U skladu s ovim, navodi primjer kako se u izučavanju historije često prave greške u interpretaciji uzroka revolucija. Veoma je rašireno shvatanje da su revolucije izazvane siromaštvom. Međutim studije o Francuskoj revoluciji pokazale su obrnuto: tokom trideset ili četrdeset godina prije revolucije, Francuska je doživjela ekonomski rast, praćen serijom dobro usmjerenih reformi. Stoga autor izvodi zaključak kako i u savremenom svijetu samo najsiromašnije i najbogatije zemlje pokazuju tendenciju ka stabilnosti. One zemlje koje se ekonomski modernizuju pokazuju tendenciju da budu najmanje politički stabilne, zato što samo rast promoviše nova očekivanja i zahtjeve. Također, revolucije su na jedan ili drugi način posljedice želje za priznanjem. Za to je najbolja ilustracija komunističko društvo kojem je autor posvetio veliku pažnju pošto je knjiga nastajala u periodu kada je hladni rat bio na koncu. Fukuyama komunizam tumači logičnim izborom Rusa i Kineza, jer je u skladu s njihovom tradicijom autokratije i centralne vlasti. Komunizam kao i fašizam vidi kao oblik tiranije jer suzbija pojedinca u njegovoj želji u dokazivanju. Država koja svoju privredu bazira na zajedničkoj imovini mora propasti kao najbolji primjer navodi Peronovu Argentinu. Naime, 30-tih godina 20. stoljeća Argentina je bila bogata poput Švicarske, bila je pet puta bogatija od Italije i Austrije, ali nakon što je Peron izvršio reformu, zemlja je sve više nazadovala. Također smatra da su komunističke zemlje prilično stagnirale zahvaljujući i svom odnosu prema naučnicima. Nauka je potrebna čovječanstvu, ona ga čak na neki način sjedinjuje jer kako su se ljudi prije međusobno borili, sada se bore za očuvanje planete što je prema mom mišljenju tipični stav jednog proamerički orijentiranog teoretičara, jer je neosporna činjenica da je upravo država iz koje Fukuyama dolazi najveći zagađivač prirodnog okoliša. Ipak njegov je stav da opasnost liberalnoj demokra-

tiji najviše prijeti od istočnoazijskih zemalja. One usvajaju tehnologiju Zapada, međutim ne odriču se svoje tradicije, čak naprotiv, nastoje što više da je ističu u svakodnevnom životu. Fukuyama historiju dijeli na historiju i posthistoriju. Sve zemlje u kojima ne vlada liberalna demokratija, koja je po njemu idealno društveno uređenje su još u historijskom periodu. Potom priznaje da su i drugi, manje razvijeni vijekovi također mislili o sebi najbolje, mislili su da su dosegli kraj historije. On ne misli da će ratna zbivanja u svijetu potpuno zatihnuti, ali iznosi pretpostavku da će sve više biti demokratskih zemalja. Taj porast demokratije utjecat će na smanjenje ratova jer je nezamislivo da jedna demokratska zemlja npr. Norveška napadne demokratsku Dansku. Ljudi će svoje vlastite ambicije ostvarivati preko sporta. Već i sada većina nacija je više ponosna kada njihov nacionalni tim osvoji Svjetsko prvenstvo u nogometu nego što je većina stanovništva Rimske imperije bila ponosna na njeno osvajanje Britanije. Lično ne vjerujem u jednu univerzalnu civilizaciju pošto je u ljudskoj prirodi da se sukobljava. Upravo tako Fukuyama tako tumači psihu posljednjeg čovjeka. Njegov posljednji čovjek koji neće moći da se bori u ime pravednog cilja, jer će on biti ostvaren u prethodnoj generaciji, početak će se boriti protiv njega. On će se drugim riječima boriti protiv dosade jer čovjek ne može zamisliti svijet bez borbe. Pojam posljednjeg čovjeka je u ovoj knjizi objašnjen gotovo samo filozofski, gotovo nikako sa aspekta historije, tako da se može steći dojam da Fukuyama iako to negira, primjerom posljednjeg čovjeka potvrđuje da je historija cikličan proces.

Svoju viziju budućnosti čovječanstva prezentira metaforom teretnih kola koja se kreću u koloni. Neka kola će se zaustaviti u gradu, dok će ostala biti u pustinji ili posljednjem planinskom prijelazu. Neka kola će otići u pogrešnom smjeru, neka kola će ostati duže nego što žele na putu, a većina će ih sretno doći do grada. Ipak moram priznati da se nadam da će neka od kola koja putuju ka tom idealnom gradu liberalne demokratije moći povesti i sve one siromašne koji su samo nužno zlo u svijetu Fukuyamine američke liberalne demokratije. ■

Amra Šaćić